

*„Aki megfizette az árat,
az ugyanabban a bánásmódban
részesült rangtól függetlenül”*

SZABADIDŐ, EGYENLŐSÉG

Szöveg: Pap Lázár

Több szempontból is fontos színhelye történelmünknek Balatonfüred: a 19. században a gyógytelepen a polgári átalakulást megelőlegezve kényszerültek egymás mellé különböző társadalmi rétegek; a félvilági élet a szabadidő új kultúrájának fontos részét jelentette. Kapitalista bencésekről, „professionatus spielerekről” s egy izgalmas reformkori női naplóról beszélgettünk Katona Csaba történésszel.

MIÉRT FORDULT A TÖRTÉNETTUDOMÁNY ÉRDEKLŐDÉSE A MAGÁNÉLET, A HÉTKÖZNAPI ÉLET FELÉ?

Ha valakit megkérdezek a kortársaim közül, hogy mikor volt a daytoni egyezmény, amely véget vetett a boszniai háborúnak, tehát világtörténeti jelentőségű esemény volt, nagy valószínűséggel nem tud pontos választ adni. Nem azért, mert tanulatlan, vagy nem foglalkozott vele, hanem mert a mi életünket itt, Magyarországon ez – hála Istennek – kevéssé befolyásolta. Ha viszont olyan szavakat mondok, mint Derrick, Túró Rudi, moncsicsi, akkor szinte mindenkinek csillogni kezd a szeme. Ha tehát egy nemzet életét akarom megismerni, akkor a hétköznapi életre is kell fókuszálnom, nem

csak a kiemelkedő, rendkívüli eseményekre, hiszen azok a kivételt jelenítik meg az emberek életében, a mindennapok pedig az általánosat, a nagy képet. Ilyen értelemben kaptak fokozott figyelmet a hétköznapi életre vonatkozó források, ezen belül pedig az úgynevezett egódokumentumok: naplók, emlékiratok, illetve levelek.

ÍGY KERÜLT KÉPBE A SZABADIDŐ MINT MODERN JELENSÉG?

A 19. században létrejött egy olyan városi, polgári réteg, amelyik tudatosan fordította munkára az idejét, nem pedig a természeti viszonyokhoz, az évszakok változásához igazodva dolgozott. Lassan elvált egymástól a munkaidő,

valamint a célzatosan pihenésre fordított szabadidő.

A BALATON MIKORTÓL VÁLT A SZABADIDŐ ELTÖLTÉSÉNEK KIEMELT SZÍNHELYÉVÉ?

Először a balatonfüredi gyógyvíz, az úgynevezett savanyúvíz miatt érkeztek a tó partjára az emberek. A forrás területe a pannonhalmi főapát által irányított bencés rend kezén volt, ők alakították ki kifejezetten gyógytelepnek. A 18. század végén, a 19. század elején nem számított kényelmes dolognak valahova eljutni: csak lovas kocsival tudtak közlekedni, az utazás sokáig tartott. Következésképpen ha valaki idejött kikúrálni magát, általában nem egy napra érkezett, hanem hosszabb időre. Ez pedig magával hozta azt, hogy a teljes infrastruktúrát kiépítették a vendégeknek, mert az ivókúra vagy a fürdőkúra napi néhány órát vett csupán igénybe, valamivel pedig el kellett tölteni a többi időt is. Így aztán épült fürdőház, ahol elérhetőek voltak egyéb orvosi ellátások is, mint például köpölyözés vagy purgálás. A szállás mellett étkezést és szórakozást is kellett nyújtani a vendé-

geknek, kávéházak, éttermek nyíltak. Balatonfüred kiemelt infrastruktúrája pedig egy idő után az egészséges embereket is vonzani kezdte, így alakult át a település gyógy- és üdülőhelyé.

MILYEN TÁRSADALMI RÉTEGEK VOLTAK JELEN BALATONFÜREDEN?

Induljunk ki abból, hogy 1867-ig Magyarországon rendi társadalom volt, az egyes rétegekhez tartozó emberek viselkedésformáját, egymáshoz való viszonyát szigorú szabályok szabták meg. Ez az, amit Szekfű Gyula, a 20. század zseniális történésze úgy fejezett ki, hogy a magyar társadalom egyes elemei elkülönülő zombékokon ülnek. A zombékok a felszín alatt összefüggnek, tehát valamilyen formában összetartoznak, de amikor felbukkannak a vízből, akkor nem látszik tisztán az összefüggés. Az egyik zombékon ül a főnemes, a másikon a német városi polgár, a harmadikon a megyei hivatalviselő nemes, a negyediken a zsidó kereskedő, és ők valamilyen szinten kapcsolatban vannak, tudomást vesznek egymásról, talán át is integetnek, de nem keresnek közös pontokat.

MIBEN MÁS EHHEZ KÉPEST EGY FÜRDŐHELY?

A fürdő már a polgári társadalom kapitalista elvei alapján üzemelt. Füreden a savanyúvízes fürdőt a bencés rend üzleti alapon működtette. Aki megfizette az árat, egyforma bánásmódban részesült rangtól függetlenül, miközben „kint” még bőven a reformkorban, a rendi társadalomban járunk. A fürdőben egy nagyon törekeny, nagyon helyhez és időhöz kötött, sajátos egyenlőség alakult ki, hiszen ugyanazért a pénzért ugyanazt kapta mindenki, a főnemes, a városi polgár és a kisnemes is. Emellett a területe szűk volt, így előfordult, hogy egymás mellé kényszerültek olyan társadalmi csoportbeliek, akik egyébként nem sűrűn érintkeztek egymással, s ha mégis, jellemzően szigorúan megszabott keretek között. Itt viszont ugyanabba az étterembe mentek, ugyanazon a sétányon járkáltak, ezáltal a fürdő sajátos vizsgálati terepe lehet a rendiből a polgári társadalomba való átmenet folyamatának, ugyanis akik közelíteni akartak a többi réteghez, itt megtehették. Amikor ebből problémák keletkeztek, akkor a bencés rend véletlenül sem reakciós álláspontot képviselt, hanem következetesen igyekezett azt érvényesíteni, ami a polgári, kapitalista, modern világ velejárója: egyenjogúság van, ugyanazért a pénzért ugyanazt kapod.

KLASSZIKUSAN AZ ARISZTOKRATÁK ÜDÜLŐHELYEKÉNT SZOKTAK BESZÉLNI FÜREDRŐL, DE JELEN VOLT A FÉLVILÁG TÁRSADALMA IS. ŐK MIVEL ÜTÖTTÉK EL AZ IDEJÜKET?

Aki megérkezett Füredre, az néha kirúgott a hámból. Nem kellett másnap munkába menni, ha esetleg fél háromkor kapatosan tért meg a szállására valaki, akkor nem látta a rosszálló szomszéd. Elfogadott volt, hogy a polgárság is lazább életvitelt folytasson a fürdőhelyen, hiszen nyaralni jött, mindennaposak voltak a csónakázások, a színházi esték, a lakomák, szerenádot adtak, egyébként nemcsak hölgyeknek, hanem a köztisztviselőben álló férfiaknak is. Füred emellett melegágya volt a házasságon kívüli kapcsolatoknak, a félrelépéseknek is. Két dologról volt még hírhedt minden erénye mellett nyaranta a fürdő: az egyik a prostitúció, a másik pedig a szerencsejáték. Nem szívesen szoktak róla beszélni, de nyaranta számos prostituált ruccant le Pest-Budáról, később Budapestről Füredre, és követték őket a hamiskártyások, zsebesek is, tehát a félvilágnak azok az alakjai, akik kifejezet-

ten a szórakozni vágyó vendégeket közelítették és kopasztották meg. Létrejötték az illegális kártyabarlangok, a prostituáltaknak helyet adó kis kéjlokok, tehát a 19. század harmincas éveire már kiépült Balatonfürednek az a jellege, amely mind a legális, mind az illegális szórakozást előtérbe helyezte.

VANNAK HÍRES BOTRÁNYOK?

1841 nyarán a füredi sétányon találkozott két „úriember”, úgy hívták az egyiket, hogy Román József, a másikat pedig úgy, hogy Prodanovits Dániel. Román felszólította Prodanovitsot, vallja be, hogy professionatus spieler, azaz szerencsejátékos és hamiskártyás, ezért ne kérje rajta számon az előző napi tartozását. Erre Prodanovits azt válaszolta: „kérem, én nem vagyok hamiskártyás, és felszólítom önt, hogy vonja vissza a sértést”. Román nem tette meg, és megtagadta az adósság kifizetését, így a két férfi fizikai konfliktusba keveredett. Nehéz megítélni a források alapján, de vagy farba, vagy ágyékon rúgta Prodanovits Románt. Ezek után beperelték egymást, és az eljárás során fény derült arra, hogy mindketten ügyvédnek adták ki magukat. Románról kiderült, hogy nem ügyvéd, hanem vámhaszonbérelő, és mint ilyen, többrendbeli alperes, mert sokszor jogtalan vámot szedett, ráadásul megrögzött kártyás is volt. Prodanovits pedig tényleg profi hamiskártyásként, professionatus spielerként működött, nyaranta Füreden tartózkodott, az év többi részében Pesten űzte „hivatását”, ezenkívül még házasságszédelgő is volt.

FELMERÜLTEK FORRÁSKÉNT A PERIRATOK ÉS A SAJTÓ, S KORÁBBAN EMLÍTETT NAPLÓKAT IS. MARADTAK ESETLEG RÁNK ILYEN TÖREDÉKEK, AMELYEKBE A SZERZŐ A FÜRDŐÉLETRŐL ÍRT?

Slachta Etelka annál többről is beszámolt naplójában. A lány 1821-ben egy lengyel származású nemesi család sarjaként látta meg a napvilágot Temesváron, az édesapja, Slachta Ferenc kamarai hivatalnok volt, édesanyja pedig Hauer Terézia, egy elszegényedett, német anyanyelvű soproni arisztokrata család leánya. Született egy öccse is, aki azonban nagyon fiatalon meghalt, így egyedüli gyerekként nevelkedett. Ahogy édesapja pályája felívelt, átköltöztek Budára, de az édesapa karrierje csúcán váratlanul meghalt, az özvegy és a leánya pedig egyedül maradtak. A könnyebb megélhetés reményével Sopronba

„Etelka folyamatosan azt bizonygatta magának, hogy soha nem lesz szerelmes egy férfiba se, ennek ellenére minden férfival kacérkodott”

költöztek, ahol édesanyjának éltek rokonai, valamint olcsóbb volt az élet, mint Budán. Etelka ekkor már hosszú évek óta naplót írt. Nagyon jó nevelést kapott; több nyelven beszélő, kiválóan zongorázó hölgyről beszélünk, aki látszólag roppant magabiztos volt, bármilyen társaságba került, az összes férfi figyelmét magára irányította. Nagyszerűen táncolt és énekelt. Egy alkalommal Sopronban zongoristaként ő lehetett Liszt Ferenc „előzenekara”. Amikor véget ért egy koncert, akkor Liszt általában színpadias pózt vett fel, és bedobta a kesztyűjét a sikoltozó lányok közé, akik széttépték. Ezzel szemben Etelkának odanyújtotta a kesztyűjét. Amikor később megkérdezték tőle, hogy megvan-e még, azt válaszolta, hogy igen, de nem arra büszke, hogy megvan, hanem arra, hogy Liszt maga adta neki, és nem kellett érte megküzdenie. Öntudatos hölgyről van szó, ám komplexusai is voltak, mindig meg akarta mutatni, hogy különb a többiekénél: műveltebb, okosabb, vonzóbb, nemesebb lelkű. Folyamatosan azt bizonygatta magának, hogy soha nem lesz szerelmes egy férfiba se, ennek ellenére minden férfival kacérkodott. Amikor például meglátta, hogy udvarlója egy másik hölgynek, Rosty Ágnesnek – Eötvös József báró későbbi feleségének – bókolt, akkor a következőket írta: „Na várj! Gondolám magamban: tán csak nem Nesszi az egyetlen, kinek hatalmában e varázspillanat van? Ha szemem nem is oly szép, minő az övé – de a pillanat, de a kifejezés meglegyen. S valóban, úgy látszik, eltaláltam. Oly tüzes pillanat követé az enyémet s egy oly gyöngéd kézszorítás. Emellett látám, miként tódult a vér arcaiba. Ah! Hát eltaláltam! Na ez már jó!” Egy másik alkalommal pedig így fogalmazott egy hölgyet illetően: „A kis liba, tán azt hiszi, nekem is oly kevés eszem van, mint neki; bizony!” Egyfajta bizonyítási kényszer munkált benne, mindig ő akart a társaság közép-

pontja lenni, akit minden férfi körülrajong, s aki végül mindenki közeledését hárítja.

HOGY KERÜLT A KÉPBE A BALATON?

Balatonfüredre azért érkeztek, mert édesanyjának kifejezetten az volt a célja, hogy férjhez adja a lányát, Füreden pedig remekül lehetett ismerkedni. Etelka, aki rossz viszonyt ápolt az édesanyjával, de bálványozta a halott apja emlékét, el is határozta, hogy ha az anyja férjhez akarja adni, akkor azért se megy férjhez. Így ismerkedett meg Balatonfüreden sok más fiatalember mellett egy Szekrényessy József nevű úriemberrel, aki ügyvédként Széchenyi István mellett is dolgozott egy ideig. Miután közölte vele az édesanyja, hogy Szekrényessy szóba sem jöhet, mert református, valamint nem is elég gazdag, Etelkát jobban érdekelné kezdte a férfi. Odáig jutott az ismerkedés, hogy éjszaka beengedte a szobájába, ebből páratlan botrány kerekedhetett volna 1841-ben. Etelka agyót mondott udvarlójának, aki ezek után jelezte, hogy távozik Füredről, ám mégsem ez történt: „Szekrényessy könnyűkkel szemében búcsúzott tőlem, hívém, mindjárt elutazik, s íme, ő mulat, táncol, holott én honn egész szentimentálisan töröm eszem rajta, s egyre várom a posta síp hangzását – tehát azért nem hallottam!” A történet azonban tragikus fordulatot vett, augusztus elején meghalt az édesanya Füreden. A napló megszakadt egy időre, pedig Etelka veszett naplóíró, grafomán volt. Mire folytatta az írást, már Szekrényessynek volt a menyasszonya, majd hozzáment feleségül. Kilenc gyermek született a házasságból.

MIKÉNT BUKKANT A TÖRTÉNETTUDOMÁNY ERRE A NAPLÓRA?

Már jó ideje ismerjük a naplót, Etelkának a lezármazottai valamikor a 20. század derekán adták a soproni levéltárba, ahol felfedezték, hogy

*Slachta Etelka arcképei.
Gyermeke, a dzsidáskapitány
Szekrényessy Kálmán úszta át
elsőként a Balatont Füred
és Siófok között*

egy reformkori női napló külön értéket képvisel. Vannak azonban a naplónak erotikusnak mondható részei is, persze nem a huszonegyedik század magamutogató értelmében. Leírja például, miként készült a nászéjszakájára, amely után ismét hosszabb időre abbahagyta a naplóírást. Amikor folytatta, már állapotos volt. Az esküvő után olyan részlet van a naplóban, hogy „Józsimszija igen nyugtalankodott”. Megtaláljuk mellette a levéltár feljegyzését, miszerint vélhetőleg a pénisz értendő alatta, a későbbiekben azonban utal a saját „polsztijára” is, tehát elképzelhető, hogy általánosságban a nemi szervet jelentette a szó. Többek között fennmaradtak tőle levelek arról is, hogy miként próbálkozik a fogamzásgátlással, ezek az eljárások ma elég elrettentőnek hatnak. Orvosának azt is elárulta, hogy fél citromot, illetve vizes szivacsot is helyezett már a megfelelő helyre annak érdekében, hogy ne essen teherbe. Józsi egy alkalommal meg is jegyezte viccesen és kissé ittasan: „Majd nem is merek magához ezentúl közelíteni, mert mindjárt megint kicsinye lesz, pedig csak attól

mentse meg az Isten! Majd valami szeretőt keresek magamnak, hogy magának békét hagyassak!” Amikor először megjelent a napló még a második világháború idején Csatkai Endre értő gondozásában, akkor ezeket a részeket kihagyták, mondván, hogy csak a társadalmi életre vonatkozó részeket közlik. Változnak azonban a történettudománynak a preferenciái, ma már előtérbe került a hétköznapi élet története. Bő másfél évtizede olvastam egy tanulmányban, hogy Slachta Etelka nyaralt a Balatonnál, így utánanéztem a naplójának, és kiderült, hogy a balatonfüredi nyaralásra vonatkozó része nem jelent meg nyomtatásban. Hamar kiderült, hogy olyan női egódokumentummal van dolgunk, ami párját ritkítja. A kiemelkedő történész, Gyáni Gábor mutatott rá: „az a rá oly jellemző törekvés, hogy önnön nagyszerűségét mások által folyton megerősítve lássa, egy nárcisztikus, és ez okból kifejezetten modern személyiség jelentkezésére vall”. Vagyis „Etelka identitása nem vág maradéktalanul egybe a biedermeier naiv leányka [...] kultuszával”. ■